

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

*A ragadott : ragadt kettősség történetéhez**

1. Témaválasztás, szakirodalmi előzmények, szerkezet. Negyed évszázaddal ezelőtt jelent meg ELEKFI LÁSZLÓnak az a tanulmánya, amelyet az eltérő toldalékolási formákban mutatkozó jelentéskülönbségeknek szentelt (ELEKFI 1998). Elemzése saját kéziratos gyűjteményén, a „Szókincsünk nyelvtani alakrendszere” címűn alapult. A gyűjtemény a szintén ELEKFI szerkesztette Magyar ragozási szótár (RagSz., 1994) bővített, finomított változata; egyben ez a bázisa A magyar nyelv nagyszótárának (Nszt.) segédletkötetében közreadott (ELEKFI–LACZKÓ 2006) és a szótár címszavaihoz fűzött morfológiai kódrendszernek is.

Az említett tanulmány számos érdekes részletének egyike a következő; a benne zárójelben megjelenő jelölések természetesen ragozási típusok kódjai: „Egyetlen megkülönböztető alak lehet a múlt idő egyes 3. személye is: *ragadt* (valahova, tárgyatlanul) és *ragadott* (botot, fegyvert). Az ebbe a (2a1) típusba tartozó 5 ige közül 3-ban jelentkezik – más-más mozzanatban – jelentéskülönbség. A *téved* minden jelentésében tárgyatlan, de ha mozgást fejez ki, csak (valahova) *tévedt* a múlt ideje; ha a helyessel kapcsolatos állásfoglalást, akkor *tévedett*. A 18 ugyanilyen (2b1) ragozású ige hasonló ingadozásai csak a *téved* múlt idejében kötődnek eltérő jelentésekhez. – A *támad* ige, ha cselekvést jelent: *támadott*, ha keletkezést: *támadt*. Az ebbe a (2a2) típusba tartozó 13 ige szintén ingadozik ebben a múlt idejű alakban, de jelentéseltérés nem fedezhető föl bennük. Ebben a típusban jellemző ez az ingadozás a befejezett melléknévi igenévre is” (ELEKFI 1998: 306).

Véleményem és tapasztalataim szerint az idézet világosan és hitelesen jellemzi a benne szereplő alakpárok közelmúltbeli és mai viselkedését. Egyben kíváncsivá tett arra, mióta vannak meg ezek a kettősségek, milyen lehetett a múltban az alakpárok tagjai közötti funkciómegoszlás. Az ilyenféle kettősségek történetével GRÉTSY LÁSZLÓ (2020) is foglalkozott, gondolatmenetének ismertetését és értékelését l. HORVÁTH 2022: 150–151, 157.

A párok közül kettőt már alávettem ilyen diakrón vizsgálatnak (HORVÁTH 2021, 2022). Most a harmadikra, a *ragadott : ragadt* párra keríték sort.

A *téved* csakis tárgyatlan ige. Vele ellentétben a *támad* és a *ragad* tárgyas is, tárgyatlan is lehet.

A *támad* jelentéseit azonban az ÉrtSz. elsősorban nem ennek alapján, hanem inkább cselekvő vagy mediális természetük szerint osztályozza. Saját vizsgálatomban (HORVÁTH 2022) én is főleg ehhez igazodtam. Ez járható útnak bizonyult, de az is kiderült, hogy a *támadott* és a *támadt* közötti funkciómegoszlást tekintve meghatározóbb szerepet játszik a tárgyas : tárgyatlan szembenállás.

A *ragad* esetében az ÉrtSz. a tárgyas : tárgyatlan szembeállítást helyezi előtérbe, ugyanígy a RagSz. és az idézett ELEKFI-tanulmány a *ragadott : ragadt* kettősség ügyé-

* A tanulmány megjelentetését a Regiszterfüggő változatok a középnyelvi című, FK 135186. számú NKFI-projektum támogatta.

ben. Természetes tehát, hogy mostani vizsgálatomban számomra szintén ez a meghatározó szempont.

Akárcsak az előző két felmérésben (HORVÁTH 2021, 2022), a vizsgálódásból ezúttal is kirekesztem az igekötős alakokat, viszont az E/3. személyű múlt idejű igeadatok mellett itt is számolok a befejezett melléknévi igenevet képviselővel.

Diakrón gyakorisági felmérésem középpontjában az újmagyar (más korszakbeosztás szerint: újmagyar és újabb magyar) periódus áll. Mind a számadatoknak (l. a tanulmányom 3. pontját), mind az őket kiegészítő példatárnak (4.) az Nszt. készítéséhez összeállított elektronikus korpusz, a műfaji szempontból vegyes összetételű, de csakis nyomtatásban publikált szövegekből összeállított Magyar történeti szövegtár (MTSz.) a forrása. Az MTSz. jelenleg az 1772 és 2010 közötti időszakot öleli fel. A korábbi történésekről – a lehetőségekhez mérten – más elektronikus korpuszokból igyekszem képet adni (2.). Tanulmányomat összeggel és kitekintéssel zárom (5.).

2. A korpuszok vallomása az újmagyar kor előzményeiről. Az úgynevezett Ómagyar korpusz (ÓmK., más néven: Régi magyar konkordancia) egyrészt kódexszövegeket, másrészt középmagyar kori bibliafordításokat tartalmaz. Csak *ragadott* formájú és tárgyatlan adatokat találtam benne, ezért természetesen szó sem lehet funkciómegoszlásról.

A Történeti magánéleti korpusz (TMK., bemutatását l. DÖMÖTÖR–GUGÁN–NOVÁK–VARGA 2017 és NOVÁK–GUGÁN–VARGA–DÖMÖTÖR 2018) részint középmagyar boszorkányperek szövegeiből, részint – szintén főleg középmagyar, kisebb mennyiségben ómagyar kori – misszilisekből áll. Benne mind a *ragadott*, mind a *ragadt* forma csupán egy-egy adattal van jelen, tehát a funkciók megoszlása itt sem deríthető fel.

Míg az eddig említett korpuszok a Nyelvtudományi Intézetben (és utódjában, a Nyelvtudományi Kutatóközpontban) születtek és épülnek, a szintén elektronikus Mikes-szótár (MikesSz.) bölcsője az Irodalomtudományi Intézet volt. A *ragadott* : *ragadt* párnak nincsenek benne adatai.

A másik két említett kettősség diakrón vizsgálatához képest újdonságként használhattam a Nyelvtudományi Kutatóközpontban épülő Középmagyar emlékirat- és drámakorpuszt (KED.). A letöltéskor emlékiratszövegekben lehetett benne keresni. Mind a *ragadott*, mind a *ragadt* formához egy-két adattal szolgált, az eredmény és következménye tehát hasonló volt a TMK.-belihez.

3. Gyakorisági vizsgálat az MTSz. alapján. A korábbi időszakok adathiánya per se még inkább az MTSz.-re irányítja figyelmünket. A felderítésre váró diakrón különbségek megállapításához a korpuszban felölelt periódust szakaszokra bontottam: a 19. és a 20. századot negyedelttem, a 18. század vége és a 21. század eleje pedig egy-egy önálló egységként kapott helyet a statisztikai táblázatokban. Két táblázatot készítettem: az adatokat az elsőben a formák, a másodikban a funkciók szerint csoportosítottam. A táblázatok tehát úgy szemlélhetők, mint egymás kifizetései.

Az MTSz. összesen 326 adattal szolgál a vizsgálatához: valamivel kevesebbel, mint a *tévedett* : *tévedt* kettősségéhez (365, vö. HORVÁTH 2021: 359) és sokkal kevesebbel, mint a *támadott* : *támadt* páréhoz (1623, vö. HORVÁTH 2022: 152–153).

1. táblázat

A ragadott : ragadt kettősség az MTSz.-ben a formák szerint csoportosítva

Évszázad	ragadott				ragadt				Összesen
	tn	ts	együtt	%	tn	ts	együtt	%	
18.	14	3	17	56,67	12	1	13	43,33	30
19/1.	4	5	9	69,23	4	–	4	30,77	13
19/2.	7	8	15	42,86	15	5	20	57,14	35
19/3.	2	11	13	50,00	8	5	13	50,00	26
19/4.	–	9	9	33,33	15	3	18	66,67	27
20/1.	–	9	9	31,03	18	2	20	68,97	29
20/2.	2	24	26	41,94	34	2	36	58,06	62
20/3.	–	16	16	30,77	35	1	36	69,23	52
20/4.	–	10	10	31,25	22	–	22	68,75	32
21.	–	5	5	25,00	15	–	15	75,00	20
Összesen	27	102	129	39,57	177	20	197	60,43	326

2. táblázat

A ragadott : ragadt kettősség az MTSz.-ben a funkciók szerint csoportosítva

Évszázad	tárgyatlan				tárgyas				Összesen
	~ott	~t	együtt	%	~ott	~t	együtt	%	
18.	14	12	26	86,67	3	1	4	13,33	30
19/1.	4	4	8	61,54	5	–	5	38,46	13
19/2.	7	15	22	62,86	8	5	13	37,14	35
19/3.	2	8	10	38,46	11	5	16	61,54	26
19/4.	–	15	15	55,56	9	3	12	44,44	27
20/1.	–	18	18	62,07	9	2	11	37,93	29
20/2.	2	34	36	58,06	24	2	26	41,94	62
20/3.	–	35	35	67,31	16	1	17	32,69	52
20/4.	–	22	22	68,75	10	–	10	31,25	32
21.	–	15	15	75,00	5	–	5	25,00	20
Összesen	29	178	207	63,50	100	19	119	36,50	326

Ha csupán a formákra figyelünk, akkor a korszak folyamán az előhangzó nélküli *ragadt* terjedése észlelhető, de nem folyamatos, egyenletes változásként. Ha pedig csak a funkciókra tekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy majdnem mindig (a 19. század 3. negyedének kivételével) a tárgyatlan adatok vannak többségben.

A funkciómegosztás történetéről úgy kaphatunk képet, ha a táblázatok belsejét megvizsgálva a formák és a funkciók összefüggéseit tartjuk szem előtt. Így derül ki, hogy a *ragadott* a 18. század végén még tárgyatlanként volt jellemzőbb, a 19. század második

felétől viszont majdnem kizárólag tárgyasként fordul elő. A *ragadt* pedig mindvégig inkább tárgyatlan, sőt nem is egy időszakaszban kivétel nélkül az.

A tárgyatlanságot a reformkor előtt a kétféle forma egyenlő arányban képviseli, attól kezdve viszont az ilyen használat a *ragadt* alakhoz kötődik, a 19. század végétől szinte kizárólagosan. A tárgyasság mindvégig a *ragadott* alakra jellemzőbb, főlénye különösen a 19. század derekától kezdve szembeűnő.

4. Példatár. A számadatok jórészt önmagukért beszélnek, azonban példákkal is célszerű kiegészítenem őket. Egyrészt így derülhet ki, miféle tárgyatlan és tárgyas jelentésárnyalatok fordulnak elő a korpuszban, másrészt ez ad módot olyan adatok közlésére, amelyek ellenkeznek a mai nyelvszokással.

A tárgyatlan használatot képviselő jelentésárnyalatok közül a *ragadt* formához társulva a korpusz felölelte teljes időszakban jelen van ez: 'nehezen leválaszthatóan valamely más testhez tapadt'. Az alany többnyire valamilyen ragacsos anyag, de az ilyennel kapcsolatos történnel való hasonlóság révén ez a jelentés másfajta alanyokra is kiterjedhet: „Páftor vólt, a' ki a' Mágnes követ ki-találta, midön a' patkójához *ragadt'*” (1775: Molnár János: PásztoreMBER); „Ezen fogantyúnál fogva forgatódik sebesen és gyakorta az edény' teteje, ez által nyitódik-fel, hogy több ízben meg lehessen nézni, hogy a' mi az edény' oldalához *ragadt*, egy kis arra való lapátocskával levakartassék, és a' többi közé kevertessék” (1846: Zelena Ferenc: Nemzeti szakácskönyv); „Lábainkra bilincs *ragadt* sárból” (1884: Petelei István: Mezőségi út); „Apró kis lapátocskák ezek [a kapatisztítók], a surcra, a kötényre akasztva hordja, a köténydarázsolás fölött a fehérség, amikor mezei munkára megyen kapával, – az ásóra, kapára *ragadt* földet és sarat ezzel kotorja le, munkaközben” (1907: Malonyay Dezső: A magyar nép művészete); „Mikor túl voltam minden veszélyen, megálltam néhány percre, hogy kirángassam az arcomba és kezeimbe *ragadt* nyilatkat” (1914: Karinthy Frigyes ford.: Swift: Gulliver utazása Lilliputban); „Ákos helyett a háziasszony lépett be két lánnyal, hogy személyesen ellenőrizze a terítést. Fanyar füstszag *ragadt* a ruhájára” (1941: Cs. Szabó László: A kígyó); „– Ha rád *ragadt* az álarc, isten bizony leoperálom – vigyorgott a főorvos” (1989: Bólya Péter: Táncvígáalom). – A *ragadott* forma ebben a jelentésárnyalatban a 18. század végén és a 19. század első felében fordul elő: „Mikor ezek a' szók: az, ez, valamely utólszóval egyé léznek, akkor a' Zét általváltoztatják az ő hozzájuk *ragadott* utólszóknak első betűjévé” (1780: Révai Miklós: Ortográfia); „Szolgálatom közben történik hogy az uraságot egy késő éjszakán felverék, háza ablakát, mint értesültem gyémánttal vágva fel. Hogy kára nagy lehetett csak annyiból tudom, hogy más nap kérdőre vonják cseléd társaimat, kik a' bünt reám fogták, onnét indulva ki, hogy a' ház ablakán ki 's bé jövő tolvajok csizmájáról egy darab lóganéj ott maradt 's én mint lovásza ejtém csizmámról le, mint a' ki lovak közt járva *ragadott* reám a' ganéj” (1848: Vasárnapi Újság).

Az összetapadás mint történés persze az ellentétes szereposztással is ábrázolható, vagyis úgy, hogy a „vértlen” alany odatapad valami ragacsos anyaghoz. Természetesen a szó szerinti odaragadás képe itt is átvihető más, bizonyos értelemben hasonló szituációkra. Ez a jelentésárnyalat is a korpuszban képviselt teljes időszakban kötődik a *ragadt* formához: „A' Béka, igen fok féle és nem mind ízámláltathatik a' kettős életű állatok közzé, mert vagynak tsupa ízárazon élhetők-is: Abba meg-egygyeznek, hogy mindnyájoknak meztelen Bőrök, négy úfzásra alkalmas lábok, rekegő ízavok, a' vállokhoz *ragadt* fejek,

mázfzkáló és ungrándozó [!] tehetflegek van” (1795: Gáti István: A természet históriája); „Te pedig húzd ki a tengelyed – ha iszapba *ragadt*” (1874: Tóth Ede: A falu rossza); „Mintha nem is Valentine volna, akitől ezt hallja György. Áll. Mintha a szőnyegre *ragadt volna* a talpa s csak nézi mozdulatlan szemekkel Valentine-t” (1927: Szép Ernő: Valentine); „Kábulat sujt, / Mint azt, aki szerelem lépjén *ragadt*” (1961: Weöres Sándor ford.: Shelley: A megszabadított Prometheus); „A grafitból mechanikai hasítással különböző vastagságú kristályszemcséket állítottak elő, a legegyszerűbben cellux ragasztófelületére *ragadt* pikelyeket” (2009: Cserti József: A grafén, a nanofizika egyik reménysége). – A *ragadott* itt is jóval ritkábban és jóformán csak a 19. század közepe előtt tűnik fel: „A levelekhez *ragadott* fzfölt le-vévé, fzfint úgy lehet kézfzíteni mint a felyemet” (1775: Csapó József: Új füves és virágos magyar kert).

Az a jelentésárnyalat, amelyet a hétköznapokból leginkább a *ragad a kezem* szókapcsolatból ismerünk, a korpuszban csupán kivételesen jelentkezik, csakis a *ragadt* formához kötődve: „Mint a kocsonya, úgy *ragadt* mindenem” (1964: Cseres Tibor: Hided napok).

Szintén tárgyatlan, ritkán előforduló jelentésárnyalatok ezek: ’úgy csatlakozik valakihez, hogy nehéz tőle megszabadulni’; ’nem tágít valaki mellől, nem hagyja magára’. A korpuszban a vizsgált alakpárból csak a *ragadt* képviseli őket: „Magának csak férfi kell. Hozzám *ragadt*, mert pucc volt a kis vidéki zsidó lánynak a Farkas Miklós neve” (1919: Szabó Dezső: Az elsodort falu); „Te voltál az a pasas, aki a kaszárnnyában rám *ragadt*” (1961: Katkó István: A nap adja az árnyékot is).

Sokkal gyakoribb náluk a ’valahonnan nem tud vagy nem akar elmenni; ott marad, ott reked’ árnyalat, azonban biztosan hozzá tartozó adattal ez is csak a *ragadt* formában jelenik meg: „Hallottuk, hogy miután az oroszok elfutottak Alt-Sandecből, huszonöt orosz katona ott *ragadt*” (1916: Molnár Ferenc: Egy haditudósító emlékei); „Szabó Dezső madárijesztőként tárta szét karját a baloldalon *ragadt* magyar író felé” (1939: Németh László: Kisebbségben); „a gyapjas haj (az új divat szerint már rövidre nyírt) meg is fordult, szemügyre vette a kirakatnál *ragadt* »kis doktornőt«” (1965: Németh László: Irgalom); „– Bent *ragadt* a piros tízes is!” (1973: Gion Nándor: Virágos katona); „Utána elmentünk Maggie nénihez, aki a strand mellett, az erdő tövében lakik, az egykori ksz.-i malmos lánya. Amerikában született, 7 éves korában hazakeveredett, itt is *ragadt*” (2005: Lázár Ervin: Napló).

A ragadványnével kapcsolatos használat a *ragadt* alakhoz kötődve (kisebb megszakításokkal) végigvonul a korpuszbeli teljes időszakon: „Az Osman, vagy Otman név egy régi Tatár Fejedelemlről *ragadt* a Törökökre” (1791: Szilvási Gábor ford.: Raff: Geográfia); „Járásközben [a legény] ki-begörbült löcslábait kacsamódra veti szélylyel, a miért is a Réce név *ragadt* reá” (1857: Szegefi Mór: A harmadik szomszéd); „Ez a Pista gróf, akit különben csak itt hívnak Pistának, mert mikor a nyáron itt volt, valahogy rajta *ragadt*” (1926: Móricz Zsigmond: Kivilágos kivirradtig); „[Prédikátor:] Ezt is mindig meg akarom kérdezni – miért hívják őt Ejtőernyősnek? [Eszter:] [...] Így nevezték el a barátai. [...] Amikor negyvenkilencben bevonult katonának, az ejtőernyősökhöz jelentkezett. Bátor volt. Diákkorában ugrott néhányszor. Aztán nem lehetett ejtőernyős, már nem tudom, miért. De rajta *ragadt* ez a név” (1968: Szakonyi Károly: Ördöghegy); „Ezt [ti. a *Cinóber* ragadványnevet] én nagyon rühelltem, szerencsére a későbbiekben nem *ragadt* rajtam ez a név” (2006: Para-Kovács Imre: Amerika kiadó). – A *ragadott* formának csak vitatha-

toán sorolható ide egy-két adata: „Ebből ki-teccik: hogy ama’ nagy fülű állatoknak nevék (a’ Napkeleti ki-éjtés szerént.) Csacsi légyen. A’ Szamar szó későbbre *ragadott* reájok eme’ deák szóból: Summarius-currus” (1786: Dugonics András: Etelka).

A betegsége, fertőzésre vonatkozó jelentésárnyalat ritkán és csak a korpuszbeli időszak elején tűnik fel, viszont mindkét formával képviselve: „A’ frantzos méreg majd mindenkor leg előbb azon a’ részzen mutattya-ki magát, a’ mellyre elsőben *ragadott*” (1780: Rácz Sámuel ford.: Störck: Orvosi tanítás); – „A’ ragadozás [’fertőzés’] történik tsupán tsak a’ himlősök által, ha ezekhez nyúlunk, vagy olyan dolgokhoz, mellyekhez a’ himlő-méreg *ragadt*” (1800: Bene Ferenc: A himlő veszedelmei ellen való oktatás).

Hangulat, lelkiállapot, szokás átterjedésével kapcsolatos biztos adatai csak a *ragadt* formának vannak: „*Ragadt* a’ moldvai magyarokra a’ halotti oláh szertartásokból is” (1838: Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről); „Ez az Adél még most is az a bátor, egészséges földbirtokoslány, a szép, friss, erős főispánkisasszony, – gondolta el Virginia, – tíz éve van itt és nem lehet komoly kifogás ellene, mégis semmi apácás modor, szokás nem *ragadt* rá...” (1917: Kaffka Margit: Hangyaboly); „A kondások általában izgágák, vakvágásúak, trágárszavúak, disznóbeszédűek voltak. Mintha állataik vadsága *ragadt volna* rájuk!” (1940: Szűcs Sándor: A Nagysárrét régi disznótartása). (A hangulatot és a lelkiállapotot egyébként csak az ÉrtSz. nyomán említettem; a korpuszban nem találtam kimondottan rájuk vonatkozó adatot.)

A megerőltetés nélküli, legalábbis nem célzott ismeretszerzés (a legjellemzőbben: nyelvtanulás) példái mind *ragadt* alakúak: „Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk *ragadt*” (1837: Kölcsey Ferenc: Parainesis Kölcsey Kálmánhoz); „a tót nyelv eltanulására nem erőtettek, ez magától *ragadt* reánk iskolatársaink, a nép s kivált a cselédség közt” (1879 e.: Vahot Imre: Emlékiratai); „A filembe *ragadt* [a dal]” (1910: Móricz Zsigmond: Sári bíró); „Az idegen nyelv úgy *ragadt* hozzám, mint kutya gubancába a mácsonya” (1946: Németh László: Eklézsziamegkövetés); „Így került [Lajos bácsi] a büntetőszázadba, majd a munkaszolgálatosokhoz. Ott *ragadt* rá a kömvesség” (1963: Balla László: Atlasz).

A tárgy a s használat legjellemzőbb jelentésárnyalata ez: ’valamely cselekvéshez feltétlenül szükséges tárgyat hirtelen a kezébe fog, hogy az adott cselekvést elkezdje vele’. A tárgy ilyenkor állandó szókapcsolatot alkot a szerkezeti alaptaggal. Ebben a funkcióban a *ragadott* forma a korpusz adatai között az időszakaszok legtöbbjében (az elsőt és az utolsót kivéve) jelen van: „Árpád is véres kardját hüvelyébe tasztá, / És *dárdát ragadott*” (1823–1824: Vörösmarty Mihály: Zalán futása); „a rég készülő pogányság használva a körülményeket, Vata felszólítására *fegyvert ragadott*, s Endre élébe sietett” (1847: Remellay Gusztáv: A nőnem befolyása hazánk múltjára); „Zrínyiben bosszúra gerjedt a lovagias önérzet, s *tollat ragadott*, hogy e méltatlan rágalmakat megcáfolja” (1847: Vasvári Pál: Zrínyi Miklós a költő); „Jordán aljas káromkodás közt *fegyvert ragadott* rám” (1883–1884: Degré Alajos: Visszaemlékezéseim); „A választás előtti izgalmas napok egyikén a tömeg oda ment a jegyzői lakhoz s a jegyzőt bántalmazá. Ő *pisztolyt ragadott* s önvédelme közben meglőtt s megsebesített egy ifjút” (1897: Eötvös Károly: Emlékezések); „Alig érkezett vissza Erdős Péter házi tűzhelyéhez, azonnal *ásót ragadott* és dobogó szívvel feszegette a vén fügefafa száraz talaját” (1900: Varga Mihály: Koldusvilág); „Haj, de zivatar jött az ő tavaszára: / megrendült az ország s ő *kardot ragadott*...” (1904:

Gárdonyi Géza: Az öreghonvéd); „Egyszerre aztán felébredt a valósághoz. A sáppadó ég tűzrózsái lefonnyadtak, a tengeren hűvös szél támadt s ő fázni kezdett. *Evezőt ragadott*. Nem, hogy célt adjon a bárka irányának, hanem, hogy a mozgás meleget hozzon a vérébe” (1921: Szabó Dezső: Csodálatos élet); „Lakott a városban százötven év előtt, – egyidőben a zeneszerző Adalberttel, – egy szobrász, aki élete alkonyán, néhány nappal utolsó kiállítására előtt, *kalapácsot ragadott* és összetörte szobrait, mert nem akarta megmutatni élete művét az idegeneknek” (1937: Márai Sándor: A féltékenyek); „Az asszonyának látnia kellett, hogy szikrázott Klára szeme. Düh fogta el, hatalmas düh, és olyan lett, mint egy *pallost ragadott* angyal” (1955: Tatay Sándor: A Simeon háza); „Bizony *korbácsot ragadott* a Krisztus” (1966: Sánta Ferenc: Az áruló); „Cieplinski tanár úr *botot ragadott*, és megfenyegetett, hogy elküldi a dolgozatomat a minisztériumba, erre megkérdeztem, miért kényszeríti hazugságra a tanítványait” (1992: Pálfalvi Lajos ford.: Gombrowicz: Lengyelországi emlékeim). – Jóval kisebb a *ragadt* képviselője, bár érdekes, hogy még a 20. század második felében is megjelenik: „*Lantot ragadt* az ifju karja” (1843: Petőfi Sándor: Jövendölés); „Otilia lelke a’ levelek olvasására, hosszú fájdalomba sülyedt; ’s ajkain a’ fájdalom kék színe kigyózdott, – *tollat ragadt*, ’s papírra e’ következő sorokat tette” (1848: Sepsy Károly: Egy színész emléklapjai); „Nemcsak ez a dal játszhatott nagy szerepet, abban, [!] hogy Heine végül is *tollat ragadt* és megírta a saját takácsdalát” (1956: Rényi Péter: Heine két verséről).

Ennél sokkal ritkább, sőt a korpuszban kivételes az alkalmibb, nem frazeológiai jellegű tárgykapcsolódás: „Kik a’ füzirt kapják, kik ki-tafizgállyák, / Külföbön az úttýát némellyek el-állyák, / Tuzrul [!] *ragadt* fával oldalát fuzrkállyák, / Némellyek söprövel fejét-is talállyák” (1780: Dugonics András ford.: Homérosz: Ulixesnek történetei). (A szóban forgó tárgy, ti. a *fát* persze az igenevet igévé alakítva mutatkozna meg.)

Gyakoribb ennél az olyan tárgyias szerkezet, amelyben az alaptaghoz testrésznévvel kifejezett határozó is kapcsolódik. Az ilyen szerkezetekben a korpuszban mindig a *ragadott* formát találjuk, a példákban az implicit *engem* tárgygal: „Lejött hozzám [a német színész], midőn az első fölvonásban a cavatinát elénekelttem; ott várt meg az álfalak között, míg a jelenésről kimentem. Akkor csak *nyakon ragadott*, összevissza csókolta fejemet, s elkezdett szörnű dicséretekkel elhalmozni” (1869–1872: Déryné Széppataki Róza: Emlékezései); „De ugyanebben a pillanatban [nagyapa] *vállon ragadott*” (1949: Radó György ford.: Gorkij: Életem); „Gyebnár *karon ragadott*, s le-fel sétáltunk az épület mellett” (1961: Katkó István: A nap adja az árnyékot is); „de a felfedezés mégis *torkon ragadott*” (2007: Pernecky Géza: Osztás nullával).

Itt, a tárgyias szerkezetek sorában nem létem azt a ritka és érdekes tárgyatlan szerkesztésmódot, amelyben a testrésznév a tárgyera emlékeztető funkciójú határozóként szerepel. Alaptagként a *ragadt* alak fordul elő, a statisztikában pedig a szerkezetfajtát a tárgyatlanokhoz számítottam: „Hogy leszállott róla, *üstökébe ragadt* [ti. Rózsa a paripának]” (1847: Arany János: Rózsa és Ibolya); „Mióta csak az eszemet tudom, / így látlak botladozni az úton / meg-megugratva gethes, torz farad, / mint rossz komondort, / mi falánk dühvel *husodba ragadt*” (1956: Kiss Jenő: Ániska).

Az ÉrtSz. joggal minősíti régiesnek a következő ritka, sőt a korpuszban kivételes jelentésárnyalatot: „S vitt az átkozott bestia! *Ragadt* böszülten. *Ragadt* eleinte a zökögős kocsiuton, aztán lefelé valahova, mintha valami mélységbe vitt volna; a következő pillanatban meg fölfelé, föl, meredeken, mintha a felhők közé akarna száguldani. Aztán ki valami

szántóföldnek, keresztül-kasul répán, lóherén, kukoricán, aztán egy dimbes-dombos lege-lőn. Olykor hozzákoppant a hátulsó két patkója a taliga fenekéhez, s majd kirugott engem is a fenékeszakkal együtt” (1912: Gárdonyi Géza: A tizedik agglegény elbeszélése).

A tárgyhasználatban jellegzetes, gyakori jelentésárnyalat a ’(magával) sodor’-féle: akár természeti történés jelölésére, akár átvittebb értelemben. Ehhez társulva a *ragadott* forma a korpusz teljes időszakában megfigyelhető: „Ha néha világnak árja *ragadott* is, / Ha a ’ gyönyörűség ölébenn hívott is, / És ha gyenge szívem szinte habozott is, / Még soha rabjává nem téve Sybaris” (1789: Barcsay Ábrahám: Hamvazószerdára); „néha fennakad egy tutaj, a sebes ártól *ragadott* többi tutaj arra ráfut” (1869: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása); „A fény és zaj mindenkit *magával ragadott*” (1881: Ábrányi Kornél: Régi és új nemesek); „– Szinte elérzékenyültem magam is – szolt Kaziray felkelve. – Érdekes előadása annyira *magával ragadott*, hogy majdnem elfeledkeztem szegény barátomról odafönn” (1881: Mikszáth Kálmán: A »Kék Kakas« a Kerepesi úton); „a tömeg belefulladt a sok szóba s az általános hangulat *magával ragadott* mindenkit” (1894: Thury Zoltán: A sztrájk); „Úszni kezdtem: ár és hullámverés *ragadott magával*” (1914: Karinthy Frigyes ford.: Swift: Gulliver utazása Lilliputban); „Az itt leírt esemény után három nappal, mire Barkóczy Krisztina magához tért az ájulást követő hagymázból, sűrű fekete felhők borították el az eget, és akkora forgószelel támadt, hogy ami csak mozdítható volt, mindent *magával ragadott*” (2001: Márton László: Az igazság forrásvidéke). – A *ragadt* a 19. század végéig még méltó vetélytárs, utána azonban már nem: „– Csodálkozol most, hogy [a lány (íránti szenvedély)] úgy *magamon kívül ragadt?*” (1846: Petőfi Sándor: A hóhér kötele); „azalatt pedig visszahozhatlan órákat *ragadt magával* a négy-lovas kocsin nyargaló idő!” (1847: Petőfi Sándor: Úti levelek Kerényi Frigyeshez); „s midőn haragom egy kissé csillapult, át kezdém látni, hogy kelletnél tovább *ragadt* hevem [ti. engem]” (1856: Szigeti József: Egy színész naplója); „S míg a gőz hatalma sebesen *ragadt* a változó szép tájékokon átfájó érzés szorongott keblemben” (1881: Madarász József: Emlékirataim); „Voltak, kiket odáig *ragadt* a fantáziájuk, hogy már előre látták, mint üt be az országház csak az imént restaurált üvegpadrólása egyszerre négy istennyila, mindjárt a legelső gyűlésen” (1882: Mikszáth Kálmán: A Házból).

Rokon ezzel a (többnyire, de nem kizárólag *-ra/-re* ragos vonzattal járó) ’nagy erővel hatalmába kerítve valamire bír, készlet valakit’ jelentésárnyalat. Jellemzőbben a *ragadott* formához társul, de a *ragadt* sem példátlan: „A művészetet Szentpétery domborműve képviselte, s ez nem egy műértőt *ragadott bámulatra*” (1851: Rónay Jácint: Naplótöredék); „Eszményi tisztaságában állott előttem a férfiú, a mélyen érző és mélyen gondolkodó; a költő, kinek lantján a hazaszeretet olyan kétségbeesően szólalt meg; a vizsgálódó kritikus, kit az igazság szeretete néha *túlzásba ragadott*” (1898: Gaál Mózes: Kölcsey Ferenc élete és költészete); „Talán már régen Pesten folytatnók a nyaralást és felfedezések hiányában a vízrosligeti tavon játszanók a vízipólo csónakváltoztatát, ha közbe nem jön valami, amiről nem is tudom, hogyan számolják be, ami sápvári vakációnkat egy további teljes hónappal meghosszabbította, ami mindnyájunkat fellelkesített és a legképtelenebb *hőstet-tekre ragadott*” (1934: Aszlányi Károly: Kalandos vakáció); – „Ezt megróni mindenesetre örnői tisztet parancsolá, *túlcsapongásba* lelkismeretességem [!] *ragadt*” (1853: Karacs Teréz: Tévely és való); „A százados, kit tüze szokatlan *ékkészülésre ragadt*, hirtelen elhallgatott” (1895: Herczeg Ferenc: Szíriusz).

A 'valamely dolgot, lehetőséget hatalmába kerít' jelentésárnyalat a korpusz középső harmadában, a 19. század közepe és a 20. század dereka között jelentkezik, csakis a *ragadott* alakhoz társulva: „lassanként aztán a szász polgári vagy jobban mondvá patriciusi osztály uralomvágya mindent magához *ragadott*, nemcsak a kormányzat, igazságszolgáltatás és egyházi, hanem az ipar és kereskedelem terén is” (1873: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása); „Pista lassankint oly fölényessé vált, annyira magához *ragadott* minden szellemi uralmat vén mestere fölött, s kettejük közt a bizalmasságnak oly mértéke fejlett ki [...] hogy Timárt már csak túlzott, klastromi szemérme tarthatta vissza, bármely témát előhozni” (1922: Babits Mihály: Timár Virgil fia).

5. Összegző és kitekintő megjegyzések. ELEKFI LÁSZLÓnak az a részletekben gazdag tanulmánya, amelyet saját alaktani gyűjteménye alapján készített, meggyőzően tudatosította, hogy az egyes szám 3. személyű múlt idejű igealakoknak (és velük együtt a befejezett melléknévi igeveleknek) is vannak olyan esetei, amelyekben az eltérő formájú todalékváltozatokhoz jelentésbeli különbség társul (ELEKFI 1998: 306). Ez serkentett engem arra, hogy elektronikus korpuszok felhasználásával diakrón vizsgálatokban foglalkozzam ezekkel az esetekkel. Ennek a kis sorozatnak a harmadik, egyben utolsó tagja a mostani írásom.

Várakozásomnak megfelelően ez az elemzés is igazolta az ELEKFI adta jellemzés hitelességét. Vizsgálódásomra természetesen nem az esetleges cáfolat gondolatával vállalkoztam, hanem azért, hogy felderítsem a szóban forgó funkciómegoszlás kialakulásának idejét, történeti hátteret adva ELEKFI megállapításaihoz. Azt szintén szükségesnek és hasznosnak tartottam, hogy a jelentésárnyalatok bővebb és történeti példatárával egészítsem ki az ő kényszerűen rövid jellemzéseit.

Kitekintésül csupán két további kutatási szempontra szeretném felhívni a figyelmet: az egyik a vizsgálódás kiterjesztése az igezőtős alakokra, a másik az igealak és az igenév viselkedésének összevetése.

Kulcsszók: Elekfi László, todalékos formákban megmutatkozó funkciómegoszlás, diakrón vizsgálat elektronikus korpuszok segítségével.

Korpuszok

KED. = *Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz*. <https://ked.nytud.hu> (2023. 05. 10.)

MikesSz. = *Mikes-szótár*. <http://mikesszotar.iti.mta.hu> (2023. 05. 10.)

MTSz. = *Magyar történeti szövegtár*. <https://clara.nytud.hu/mtsz> (2023. 04. 20.)

ÓmK. = *Ómagyar korpusz (Régi magyar konkordancia)*. <http://omagyarkorpusz.nytud.hu> (2023. 04. 20.)

TMK. = *Történeti magánéleti korpusz*. <https://tmk.nytud.hu> (2023. 04. 20.)

Hivatkozott irodalom

DÖMÖTÖR ADRIENNE – GUGÁN KATALIN – NOVÁK ATTILA – VARGA MÓNIKA 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból: korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110. <https://doi.org/10.15776/NYK.2017.113.3>

- ELEKFI LÁSZLÓ 1998. Eltérő toldalékokban mutatkozó jelentéskülönbségek (A „Szókincsünk nyelvtani alakrendszere” gyűjtemény alapján). *Magyar Nyelvőr* 122: 305–317.
- ELEKFI LÁSZLÓ – LACZKÓ KRISZTINA 2006. Ragozási táblázatok. In: Nszt. 1: 797–1114.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- GRÉTSY LÁSZLÓ 2020. A nyelvi változások gazdaságosságáról. *Édes Anyanyelvünk* 42/3: 9.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2021. A *tévedett* : *tévedt* kettősség történetéhez. *Magyar Nyelvőr* 145: 357–363. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.3.357>
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2022. A *támadt* : *támadt* kettősség történetéhez. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI.* SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 149–158.
- NOVÁK, ATTILA – GUGÁN, KATALIN – VARGA, MÓNIKA – DÖMÖTÖR, ADRIENNE 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28. <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–[8]. Főszerk. ITTZÉS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet – ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2006–[2021].
- RagSz. = ELEKFI LÁSZLÓ, *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1994.

On the history of the variants *ragadt* ‘grabbed/grasped quickly’ : *ragadt* ‘stuck/adhered to something’

Based on his own morphological collection, Elekfi (1998) observed that there appear to be instances of a functional split between the allomorphs of certain morphemes, and one such functional split is assumed to exist between the third person singular past tense forms of certain verbs (and also in the past participles that are formally identical to these). This observation was a source of inspiration for the present author to perform a corpus-based diachronic analysis on the instances of this type of functional split; the present article is the last item of a three-part series of research papers. Similarly to the previous studies (Horváth 2021, 2022), it aims at describing the diachronic background of this functional split based on frequency data drawn from historical corpora, and it also provides a list of examples that illustrate the different shades of meaning of the variants.

Keywords: László Elekfi, functional split between allomorphs, corpus-based diachronic investigation.

HORVÁTH LÁSZLÓ
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont